

ÖĞRETME-ÖĞRENMEDE İPUÇLARI VE PEKİŞTİREÇLERİN ROLÜ

Şendil CAN*

ÖZET

Öğretme-öğrenme faaliyetlerinin üst düzeydeki uygulayıcıları öğretmenlerdir. Öğretmenlerin öğretme-öğrenme faaliyetlerini düzenlerken, öğretim hizmetinin başlıca öğeleri olan ipuçları (işaretler), pekiştirme, katılma, dönüt ve düzeltme unsurlarını kullandıklarını bu güne kadar yapılan çalışmalar göstermektedir. Bu makalede ipuçları ve pekiştireçlerin, öğretme-öğrenme faaliyetlerindeki yeri ve öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Bu amaçla ilgili literatür araştırılmış ve bu makalenin sonucunda öğretme-öğrenme faaliyetlerinin uygulayıcıları olan öğretmenlere öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretme, Öğrenme, İpucu, Pekiştireç.

The Role of Clues and Reinforcements in Teaching-Learning Process

ABSTRACT

Teachers are the top level practitioners of Teaching-Learning process. According to the researches to be done so far in education, the teachers have used the clue, reinforcement, participation, feedback and evaluation processes as they are planning and applying their teaching activities. In this article, it is aimed to be emphasized the role and the importance of clues and reinforcements in Teaching-Learning process. Depend on this aim, the relevant literature has been studied and in the light of the conclusion some proposals has been submitted to the teachers who are already in Teaching-Learning process.

Key Words: Education, Teaching, Learning, Clue, Reinforcement.

GİRİŞ

Öğretmen eğitim sisteminin temel ögesini teşkil eder. Çünkü öğrenci, öğretim sırasında öğretmenle ve onun hazırladığı çevreyle etkileşimde bulunur. Öğretme-öğrenme ortamı düzenlenirken eğitim sisteminin tüm öğelerini de bilmek gerekir. Bu öğeler, aynı zamanda sistemin değişkenlerini içerirler. Değişkenlerin her biri sistemin çıktılarını etkiler. Bir eğitim durumunda, davranışlar, öğrenciye kazandırılırken aşamalı sıraya uyulması; ipucu, düzeltme, dönüt, pekiştireçlerin uygun yer ve zamanda kullanılması; öğrenci katılma-öğreniminin sağlanması; uygun öğrenme-öğretme strateji, yöntem ve tekniklerle akıl yürütmelerin iç içe düzenlenmesi gerekir (Sönmez, 2001).

Bu bağlamda öğretme-öğrenme faaliyetlerinde sıkça kullanılan ipuçları ve pekiştireçlerin yeri ve önemi üzerinde durulmuş ve konu, alt başlıklar altında incelenmiştir. Öncelikle, öğrenme ve öğretme kavramları üzerinde durulacaktır.

1. ÖĞRENME

Çeşitli filozof ve eğitim psikologları, öğrenmenin çeşitli tanımlarını yapmışlardır. Aşağıda bunlardan bazıları verilmiştir:

Öğrenme, en geniş anlamda davranışlarda meydana gelen bir değişiklik olarak tanımlanabilir (Baynur, 1994). Bireyin davranışında böyle bir değişiklik olduğu zaman onun, yeni davranışını öğrendiği kabul edilir. Bireyin davranışlarından pek çoğu öğrenme ürünüdür. Az bir kısmı öğrenme ürünü

* Araş.Gör.Dr., Muğla Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

değildir. Örneğin, şiddetli ışık ve ses karşısında irkilme gibi davranışları öğrenmediği, bunları doğuştan getirdiği kabul edilir. Buradan anlaşılıyor ki, bir davranışın öğrenme ürünü sayılabilmesi için; onu, bireyin sonradan kazanmış olması ve en azından belli kararlıkla göstermeye başlaması gerekir (Özçelik, 1988).

Öğrenme bir uyum olarak ta tanımlanabilir. Bu bakımdan öğrenme; davranışları, ihtiyaçları daha iyi karşılayabilecek biçimde düzene koyma veya yeni bir durum karşısında bunları, yeniden örgütleme anlamına gelir. Örneğin, evde istediklerini ağlayarak yaptırmaya çalışan bir çocuk, mahalle arkadaşları arasında da aynı yola başvurur. Başka çocukların onun ağlamasına aldırış etmediklerini ve bu yüzden sık sık oyun dışında kaldığını gördüğü zaman, çocuk yavaş yavaş bu davranışını değiştirmek zorunda kalır. Sevilen, aranan bir çocuk olabilmek için oyunun objektif kurallarına uymak gerektiğini birçok üzüntülü yaşantılardan sonra öğrenir (Özçelik, 1988).

· Öğrenme, doğuştan getirilen davranışları, eğilimleri, olgunlaşmayı ve yorgunluk, ilaç vb. etkilerle meydana organizmanın geçici durumlarını kapsamayan ve çevredeki etkileşimler yoluyla davranışların oluşması ya da değiştirilmesi sürecidir (Bower and et.al., 1981).

· Sadece büyüme sürecine atfedilmeyen, insanın eğilimlerinde ve yeterliklerinde belli bir zaman diliminde oluşan bir değişimdir (Gagne, 1985).

· Öğrenme, vücutta hastalık, yorgunluk ya da ilaç etkisiyle meydana gelen geçici değişimlere atfedilmeyecek, yaşantı sonucunda davranışta ya da potansiyel davranışta meydana gelen nispeten kalıcı izli değişimdir(Hergenhahn, 1988).

Özetle öğrenme, büyüme ve vücutta değişik etkilerle oluşan geçici değişimlere atfedilmeyecek, yaşantı ürünü olarak meydana gelen davranışta ya da potansiyel davranıştaki nispeten kalıcı izli bir değişimdir.

2. ÖĞRETME

Öğretme, bireyin öğrenmesini sağlama eylemidir. Bireyin öğrenmesi, onun davranışında nispeten kalıcı bir değişim olması anlamına geldiğine göre, öğretme de bireyin davranışında böyle bir değişiklik meydana getirme işidir.

Öğretme, bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla değişiklik yapmak demektir. Davranışlarında meydana gelen değişim, bireyin kendi yaşantılarının bir ürünüdür. Bu nedenle öğretme, bireyin belli davranış değişiklikleriyle sonuçlanacak yaşantılar geçirmesini sağlama eylemi olarak da tanımlanabilir.

Öğretme ve öğrenme, aynı sürecin iki değişik noktadan görünüşleridir. İkisinde de aynı olan bu sürece “davranış değiştirme süreci” denir. Bu sürece, davranış değiştirmesini sağlayan dış kaynak açısından bakıldığında olup biten şey öğretme veya öğretimidir. Bu yüzden aynı sürece, davranışı değişen birey açısından bakıldığında ise olup biten şey öğrenmedir (Özçelik, 1998).

Öğretme, en geniş anlamıyla da öğretmeyi sağlama etkinlikleridir. Öğretme etkinlikleri kişide davranış değişikliği meydana getirmek amacıyla bir kişi ya da grup tarafından düzenlenebileceği gibi, bilgisayar, televizyon, film, kitap gibi çeşitli materyallerde yer alan görsel ve yazılı sembollerle de sağlanabilir (Fidan, 1996).

3. ÖĞRETİM HİZMETİNİN BAŞLICA ÖĞELERİ

Bu güne kadar yapılan çalışmalar, öğretim hizmetini oluşturan başlıca öğelerin, işaretler (ipuçları), pekiştirme ve katılma olduğunu; okullardaki gibi grupla öğrenme söz konusu olduğundan bunlar arasında bir de dönüt ve düzeltme öğesinin yer aldığını göstermektedir.

3.1. İşaretler (İpuçları)

Öğretim hizmetinin başlıca öğelerinden biri, öğrencilere, öğretme-öğrenme sürecinde neleri, niçin ve nasıl yapacaklarını gösteren işaret ve açıklamalardır.

Temel görevi öğrenciye, öğretme-öğrenme sürecinde neleri, niçin ve nasıl yapacağını iletme olan işaret ve açıklamaların belli bir biçimi yoktur. Bunlar, sözlü, yazılı, resim, şema, eşya örneği, durum, jest, mimik, dramatik ya da gerçek olay vb. veya bunlardan bir kaçını birden içeren kompozisyonlar biçiminde olabilir (Özçelik, 1988).

Doğru yanıtı hatırlatıcı, uyarıcı olarak tanımlanabilen ipucu, öğrenme-öğretme ortamında zamanı gelince kullanılmalıdır. Örneğin, Sosyal Bilgiler dersinde Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin iklimleri arasında ne gibi farklılıkların olduğunu öğrencilere buldurmak ve öğretilmek istendiğinde, ipuçları kullanılabilir. Bunların içinde yanıt gelmediğinde, “Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin bitki örtüleri nasıldır? Niçin Karadeniz Bölgesi her mevsim yemyeşildir? Veya her iki bölgenin yıllık sıcaklık ve yağış ortalamalarını gösteren bir grafik gibi”.

Yazılı, sözlü ifadeler, okulun bulunduğu çevrenin yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü, resimler, grafikler, slaytlar, film, dramatizasyon, demonstrasyon, eğitsel oyunlar vb. gibi ileteler ipucu olarak kullanılırken şu ilkelere uyulmalıdır:

--Sınıfa sorulan soru, öğrencilerce yanıtlanmadığı zaman, öğretmen sorunun yanıtını kendisi vermemeli, uygun ipuçlarını işe koşarak öğrencinin doğru yanıtı bulmasını sağlamalıdır.

--Öğretmen, öğrencinin düzeyine uygun ipuçlarını kullanmalıdır. İlköğretimde öğrenciler somut işlemler döneminde olduklarından, ipuçları da genellikle somut olarak sunulmalıdır. Ancak her zaman somut ipuçları kullanılmayabilir.

Örneğin, bir Tarih dersi için “Fatih Sultan Mehmet’e dek İstanbul neden alınmadı?” sorusu yanıtlanmadığı zaman, “Fatih diğer padişahlardan farklı ne yaptı, ne gibi önlemler aldı?” gibi sorular ipucu olarak öğrencilere sorulabilir.

--Ayrıca, öğretmenin soruları yanıtlarken, öğrencilere karşı gösterdiği jest, mimik, el, kol, vücut, göz vb. hareketleri de eğitim ortamında ipucu işlevini görebilir. Öğrenci soruyu doğru yanıtlarken ona tebessümle bakmayı sürdürmek, yanlış yanıtlarken; göz, yüz iletilerini değiştirmek bu ilkeye örnek olarak verilebilir (Sönmez, 1993, Bloom, 1976, Özçelik, 1987).

İpucu türleri şu şekilde adlandırılabilir:

1. Sözel ipuçları: Konuşma sırasındaki vurgular, yönergeler, sunulan örnekler ve sorular, ön bilgilerin hatırlatılması bu tür ipucu olabilir. Vurgulamada dikkat sağlamada ve en önemli noktaları belirtmede kullanılabilir. “Şöyle yapın!...”, “Şimdi açın ve sayfayı bir kez daha okuyun” gibi ifadeler yönerge olarak ele alınabilir. Ya da, “Trafik kurallarına uymazsak, ne olur?” gibi sorular eğitim durumunda kullanılabilir.

2. Grafikler, şemalar, haritalar, modeller vb.: Bunlar da ipucu olarak eğitim ortamında kullanılabilir. Örneğin, “Türkiye’de nüfus artışı nasıl bir seyir izlemektedir?” sorusuna yanıt gelmezse, ilgili grafik sınıfa sunularak yanıt istenebilir.

3. Filmler, diyaloglar, resimler: Bunlar da ipucu olarak kullanılabilir. Eğer “Afrika’da ticari yaşamı neler etkileyebilir?” sorusuna yanıt gelmiyorsa, “Şimdi size bir film göstereceğim. Bunu dikkatle izleyin!...” demek ve Afrika’daki ticari yaşamı etkileyen bir filmin (diyanın, resimlerin, yansılarnın) gösterilmesi ve bunun sonunda soruya tekrar dönülmesi bu tür ipucuna örnek olabilir.

4. Demonstrasyonlar, oyunlar, dramalar vb.: Bunlar da eğitim ortamında ipucu olarak kullanılabilir. Örneğin, “Belediye Başkanı göreve nasıl gelir?” sorusu yanıtlanmadığı zaman, belediye başkanının göreve nasıl geldiği sınıf ortamında dramatize edilebilir. Bu dramatize, öğrenciler için ipucu görevini görebilir.

5. Anılar, öyküler, şarkılar vb.: Bunlar da eğitim ortamında ipucu olarak işe koşulabilir. Öğrenciler yaz mevsiminin aylarını söyleyemiyorlarsa, aylarla ilgili bir şarkının söylenmesi, bu duruma ipucu olabilir.

6. Jest, mimik, el-kol hareketleri: Bunlar da ipucu olabilir. Örneğin öğrenci soruya doğru yanıt verdiği zaman, öğretmenin onu jest ve mimikle onaylaması ya da yanlış yanıt verdiği zaman onu onaylamaması, bu tür ipucuna örnek olabilir.

İpuçları seçilirken öğrenci, hedef davranışlar ve öğrencinin içinde yaşadığı kültürel ortam dikkate alınmalıdır. Öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyi göz önüne alınarak, ipuçları kullanılmalıdır. İlköğretim için renkli resim setleri, çizgi filmler, oyunlar ipucu olarak etkili bir şekilde kullanılabilir. Lise ve daha yukarı düzeyde ise, jest ve mimikler, sözel uyarıcılar ipucu olarak daha etkili olabilir. Hedef davranışlara göre ipucu seçilmelidir. Devinişsel alanda öğretmen davranışları, becerinin filmi veya slaytı, akış şeması, etkili bir ipucu olabilir.

Öğretme-Öğrenmede İpuçları ve Pekiştiricilerin Rolü

Öğrencinin içinde yaşadığı kültürel ortam da dikkate alınmalıdır. Çünkü, her ileti kültürle sıkı sıkıya ilişkilidir. Eğitim ortamında ipuçları şu durumlarda kullanılabilir:

1. Dikkati çekmede ve sürdürmede: Bu basamakta öğretmen ipuçlarıyla öğrencinin dikkatini hedef davranışlar üzerine çekebilir.

2. Öğrenciyi hedeften haberdar etme: Bu basamakta öğrenciye neyi öğreneceğinin söylenmesi; onun için bir bakıma ipucudur. Bu aynı zamanda, ilginin de ders üzerinde toplanmasını sağlayabilir.

3. Hedef davranışlarla ilgili ön öğrenmelerin sunulması: Bazı hedef davranışların öğrenciye mal edilmesi sırasında, onun ön bilgilerine gereksinim olabilir. Bu durumda, öğrenciye bir önceki derste öğrendikleri hatırlatılır. Bu hatırlatma sırasında, ipuçları kullanılabilir. Örneğin, “Geçen derste neler öğrendik? Bu konuda daha önce neler biliyordunuz?” gibi sorular ipucu görevini görebilir.

4. Öğrencinin katılımını sağlama: Öğrencinin derse katılımını sağlamak için sorulan soruyu yanıtlaması gerekir. Bu soruları yanıtlayabilmesi için de, ona her türlü ipucu verilmelidir. Böyle bir tutum, hem öğrenci katılımını sağlar, hem de öğrenciyi güdüler (Sönmez, 2001).

5. Öğrenmeyi kolaylaştırır: İpucu, öğrenme güçlüğü çekilen yerlerde devreye sokulmalıdır. Bu da, öğrencinin hatırlamasını sağlar (Bloom, 1976).

3.2. Pekiştirme

Öğretme-öğrenme sürecinin yönetimi demek olan eğitim hizmetinin başlıca öğelerinden ikincisi, öğrencilerin öğrenme çabalarının ve onların denemelik davranışlarından beklenen doğrultuda bir değişmeyi ortaya çıkaran yaşantılarının pekiştirilmesidir.

Pekiştirmenin amacı; öğrenciyi öğrenme çabası göstermeye özendirme, onun dikkatini işaret ve açıklamalara yöneltme, onun kendisi için hazırlanmış olan öğretme durumunun ilgili öğeleriyle öngörülen şekilde etkileşime girmesini ve bu etkileşimi beklenen yeni davranış oluşuncaya kadar sürdürmesini sağlamaktır. Pekiştirmede önemli olan, yararlanılan pekiştiricilerin öğrencilerin gözünde de pekiştirici özelliğe sahip olmaları ve pekiştirme yönteminin de öğrenciler üzerinde, bu etkiyi zayıflatıcı değil, aksine güçlendirici olmasıdır.

Öğrenme-öğretme sürecinin işletilmesinde çok güçlü bir etkiye sahip olan pekiştirme ile ilgili olarak birkaç noktanın unutulmamasında yarar vardır. Bir kere belli bir ödül değeri olduğu sanılan ve bu nedenle bir pekiştirici olarak kullanılmasına karar verilen bir uyarıcının ödül değeri ve dolayısıyla pekiştirme gücü yaşa, cinsiyete, alt kültüre (mahalli değerlere), yere, zamana, pekiştirmeyi yapana (ödül verene), pekiştirmenin yapılış gerekçesine, pekiştirme sırasındaki başka olay veya durumlara ve daha başka etkenlere göre az çok değişme gösterebilir.

Bir ilke olarak, pekiştirilecek davranış görülür görülmez, onunla ilgili açık bir şekilde pekiştirme yapmanın önemi büyüktür. Özellikle küçük yaşlarda veya sınıflarda pekiştirmenin gecikmemesini ve hangi davranış pekiştiriliyorsa, pekiştirmenin onunla ilgisi açık olacak şekilde yapılması çok önemlidir.

Pekiştirme ile ilgili olarak hatırdaki tutulması gereken bir nokta, bu amaçla kullanılabilecek pekiştiricilerin sadece maddesel ödül niteliğindeki uyarıcılarla sınırlı olmadığıdır. Özellikle yukarı yaşlarda veya üst sınıflarda maddesel olmayan ödüller önemlidir. İyi kullanılması halinde, küçük yaşlarda ve ilk sınıflarda da durum bir dereceye kadar böyledir. Genel olarak küçük yaşlarda ve ilk sınıflarda maddesel ödül, maddesel karşılığı olan bir ödül ve maddesel olmayan ödül niteliğindeki pekiştiricilerin uygun bir birleşiminden yararlanılabileceği yaş ve olgunluk ile paralel bir şekilde, gittikçe maddesel olmayan ödül pekiştiricilere daha çok yer verilebileceği söylenebilir.

Özellikle okullarda olduğu gibi grupla öğrenme söz konusu olduğunda, bir nokta daha önem kazanmaktadır. Bu nokta, böyle durumlarda her öğrenci için yeterli ölçüde pekiştirme sağlanmış olmasıdır. Grupla öğrenme söz konusu olunca, pekiştirmede yanlılık ve dengesizlik olabilmekte ve böyle yanlılık veya dengesizliklerin, bazı öğrencilerin pekiştirilmemiş olmalarının ötesinde de bazı bozucu etkileri görülebilmektedir (Özçelik, 1988).

3.3. Katılma

Öğretme-öğrenme sürecinin yönetimi demek olan öğretim hizmetinin başlıca öğelerinden üçüncüsü, öğrencilerin öğrenme sürecine etkin katılımlarının sağlanmasıdır.

Açık olarak katılması, öğrenme ortamında öğrencilerin soruları yanıtlaması, işi, deneyi, gözlemi yapması, parmak kaldırması, soru sorması, açıklama yapması vb. davranışlar örnek olabilir.

Öğrencinin öğretme ortamına etkin katılımını, onun hazır bulunuşluk düzeyi ile çevre koşulları belirler.

1. Öğrencinin Hazırbulunuşluk Düzeyi: Öğrencinin bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve çizgisel hazırbulunuşluk düzeyi, onun derse katılmağını etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Öğrenci bilişsel olarak yeterli düzeyde olduğu halde derse yine katılmayabilir. Eğer öğrenci derse karşı nefret, korku, ilgisizlik gibi olumsuz yaşantılarla gelmiş ve öğretmenini de sevmiyor ise, etkin bir katılım gösteremez. Devinişsel hazırbulunuşluğa da örnek olarak, bedensel arızaları olan öğrencilerin beden eğitimi gibi bir derse katılması mümkün olmayabilir. Ancak maçlarda (voleybol, basketbol gibi) hakem olarak görev yapabilir. Öğrencinin psikolojik durumu da derse katılımını olumsuz yönde etkiler.

2. Çevre Koşulları: Bunlar öğretmen, öğrenme-öğretme ortamı ve diğer çevre koşulları başlıkları altında toplanabilir. Öğretmenin kişiliği, öğrenme-öğretme ortamı, yani bu ortamda sorulan sorular, ipucu, öğrencilere

Öğretme-Öğrenmede İpuçları ve Pekiştiricilerin Rolü

dağıtılması, kullanılan strateji, yöntem ve teknikler, güdüleme, dikkat çekme gibi özellikler ve diğer çevre koşulları yani, sınıfın temizliği, düzeni, ışıklandırma durumu, öğrenci sayısı gibi durumlar öğrencinin derse katılımını etkiler (Kazancı, 1989).

3.4. Dönüt ve Düzeltme: Dönüt ve düzeltme, grupla öğrenme durumlarında, öğreticinin, işaret ve açıklamalar, pekiştirme, katılma önlemlerinin bazı öğrencilerin bunlarla ilgili ihtiyaçlarını karşılayamaması yüzünden meydana gelmiş olabilecek öğrenme eksikliklerinden ve güçlüklerinden haberdar olmasını ve bu aksaklıkların zamanında giderilmesini sağlayacak önlemleri içerir.

Dönüt, İngilizce'deki "feed-back" kelimesinin karşılığıdır. Türkçe'de geri bildirim, geri besleme, aydınlatıcı yanık, sonuçların bilgisi vb. ile karşılanmaya çalışılan bu terime dönüt de denmektedir. Dönüt, öğrenciye gelen, işaret ve açıklamalar, pekiştirme ve katılma ile ilgili önlemlerle ihtiyaçları tam olarak karşılanamadığından öğrenmeleri engellenen öğrencilerin hangi davranışları öğrenemediklerine ve bu davranışları öğrenememe nedenlerine ilişkin bilgilerden oluşmaktadır. Öğretmene ulaşan bu bilgilere dönüt denmektedir.

Düzeltilme ise, yukarıda ifade edilen söz konusu eksikliklerin giderilmesi demektir. Öğrenme-öğretme ortamındaki yanlış öğrenmelerin ortadan kaldırılması düzeltmenin kapsamına girer (Özçelik, 1988).

4. PEKİŞTİREÇ VE PEKİŞTİREÇ ŞEKİLLERİ

Pekiştirme, bir davranışın ileride yinelenme olasılığını arttıran uyarıcı olarak tanımlanabilir.

Yani bir davranışın sonunda ortama sokulan, ya da ortamdaki kaldırılan uyarıcı, bu davranışın ileride yinelenme olasılığını artırıyor ise, ortama sokulan ya da ortamdaki kaldırılan uyarıcılara pekiştirme denir. Pekiştirme, deneysel psikolojide ve eğitimde çok sık kullanılan bir kavramdır. Bir insan ya da organizmaya yaptığı davranıştan hemen sonra sunulan herhangi bir uyarıcı eğer insanın ya da organizmanın aynı davranışı ileride yapmasını sağlıyor ise, pekiştirme; azaltıyor ya da tümüyle ortadan kaldırıyor ise cezadır. Örneğin istedik bir davranışta bulunan öğrenciye "afetin" demek ya da "şeker, çikolata, not, kitap vermek, onu alkışlatmak, saçını, yanağını okşamak vb." öğrencinin bu davranışı ileride de yineleme olasılığını artırabildiğinden bu tür uyarıcılar, pekiştirme olarak işe koşulabilir. Buna karşın, öğrenci yaptığı bir davranıştan dolayı, öğretmence azarlanıyor, dövülüyor, sınıfta küçük düşürülüyor ya da alaya alınıyor ise öğrenci bu davranışı bir daha yapmayabilir. İşte bu tür uyarıcılar cezadır. Eğitim durumunda cezaya yer verilmemelidir. Pekiştirme, olumlu ve olumsuz pekiştirme olmak üzere iki gruba ayrılır.

4.1. Olumlu Pekiştirme: Bir davranıştan sonra verilen bir uyarıcı o davranışın yinelenme sıklığını artırıyor ise, buna olumlu pekiştirme denir. "Ödül" olarak kabul edilen pek çok uyarıcı olumlu pekiştirme olarak kabul edilebilir.

Örneğin, öğretmen hedef davranışlarla ilgili sınıfta bir soru sorar. Değişik öğrencilerden yanıt gelir. Bunlardan hiçbiri doğru değildir. Öğretmen ipuçlarını kullanarak soruyu yineler. Öğrencilerden biri doğru yanıt verir. Öğretmen doğru yanıt veren öğrenciye teşekkür eder; onu sınıfta alkışlatır veya övücü sözler söylerse veya iyi not verirse, bu olumlu pekiştirici olur. Çünkü bu tür uyarıcılar, öğrencilerin bu tip soruları doğru yanıtlama olasılıklarını arttırabilir.

Veya sınıfta muziplik yaparak arkadaşlarının beğenisini kazanmak, yaptığı davranıştan sonra (olumlu) öğretmenin onaylayıcı bir bakışı olumlu pekiştiricilere örnek verilebilir (Fidan, 1996).

Olumlu pekiştiricilerin etkili olabilmesi için, şu hususlara dikkat etmek gerekir:

·Artması, yükselmesi veya kuvvetlendirilmesi istenen davranışın seçimi önce düşünülmelidir. Seçilecek davranış genel bir davranıştan çok önce o davranışın bir parçası, bir ön şartı olan bir davranımı olmalıdır. Örneğin, anti-sosyal veya genel olarak, kavgacı olan bir çocuğun sosyalleşmesini veya hiç kavga etmemesini beklemek yerine, önce o çocuğun insanlar gülümsemesi veya kavgadan kaçınması, kavga ederlerse, engel olması gibi alt davranışlar seçilmesi.

·Seçilen pekiştirici kolay verilebilecek, çok zaman almayacak şekilde olmalıdır. Ayrıca tekrar tekrar verildiğinde bireyde doygunluk yaratmayacak türden olmalıdır.

·Pekiştiriciler, istenilen, beklenen olumlu davranışın mümkün olduğu kadar geciktirilmeden verilmelidir. Örneğin, üç ay önceki olumlu bir davranış için yüksek bir ödül yerine hemen verilecek küçük bir ödül daha etkilidir.

Olumlu pekiştiriciler, dikkatsizce kullanılır; olumlu, istenilen veya beklenen olumlu davranışlar yerine yanlışlıkla, bilmeden istenmeyen davranışlar için verilirse, tabiri caizse, “kaş yapayım derken göz çıkarabilir”.

Örnek: Evde ödevini hazırlamaya çalışan bir ortaokul öğrencisi, ödev yapmayı bırakıp, odada gelişigüzel dolaşmaya başlar ve köşedeki tv ile uğraşır, program izlemeye başlar. Çocuğun çalışmayı bırakıp tv izlediğini gören baba “anlaşılan çalışmaktan yoruldun, gel, seninle sinemaya gidelim der”. Babasından gördüğü bu yakın ilgi o öğrencinin de çalışma yerine tv seyretme eğilimini artırır.

Örnek: Sabahleyin okula gitmek üzere hazırlanan bir öğrenci çorabının tekini bulamaz. Çorabının tekini bulamayan çocuk öfke ile ve bağırarak annesine “çorabım hangi cehennemde der gibi” seslenir. Anne hemen gidip çocuğun bulamadığı çorabın tekini bulur. Çocuk ileride kendine ait eşyaları bulamadığı zaman yine öfkelenerek bağırıp çağıracaktır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi olumsuz davranışlara olumlu pekiştiricilerin farkına varılmadan verilmesinin sonuçları katlanılmayacak kadar

ağır olabilir. Yanlış uygulamalar; yanlışlığın, rahatlığın, düzensizliğin nedeni olabilmektedir (Kazancı, 1989).

4.2. Olumsuz Pekiştirici: Eğer bir davranışın sonunda bir uyarıcı ortadan kalkıyor ve ortadan kalkan bir uyarıcı, davranışın gelecekte yinelenme olasılığını artırıyor ise buna olumsuz pekiştirici denir.

Örnek: Öğretmen hedef davranışlar ile ilgili bir soruyu sınıfa sorar. Değişik öğrencilerden yanıt gelir. Bunların hiçbiri doğru değildir. Öğretmen; “Bilemediniz, verilen yanıtların hepsi yanlış, olmadı vb.” gibi uyarıcıları kullanır. Bunlar cezadır. Büyük olasılıkla öğrenciler belli bir süre sonra soruları yanıtlamak için parmak kaldırmayabilirler. Bu durumun farkına varan öğretmen her bir öğrenciden sorunun yanıtını ister fakat yanıtlamayan öğrencilere “Bilemediniz, verilen yanıtların hepsi yanlış, olmadı vb.” gibi istenmedik uyarıcıların hiçbirini kullanmaz, ceza vermez. Yani bu uyarıcıları eğitim ortamından kaldırır. İpuçları kullanarak ve öğrenciyi yüreklendirerek doğru yanıtı buldurmaya çalışır. Öğrenciler yanıt vermek için tekrar parmak kaldırmaya başlayabilirler. İşte “bilemediniz, verilen yanıtların hepsi yanlış, olmadı vb.” gibi istenmedik uyarıcıların ortamdaki kaldırılması sonucunda, istenilen davranış ortaya çıkıyorsa; bu uyarıcıların ortamdaki kaldırılmasına olumsuz pekiştirici denir (Sönmez, 2001).

Başka bir örnekte; öğretmenin kaş çatması ile karşı karşıya gelmemek, anne babayı üzmemek, harçlığının kesilmesini önlemek için bir öğrencinin ders çalışmayı sürdürmesidir (Fidan, 1996).

Olumsuz pekiştirici cezadan farklıdır. Cezada davranış oluştuğunda, onun arkasından istenmeyen etki başlar. Olumsuz pekiştiricide ise davranış oluştuğunda istenmeyen etki sona erer. Bu iki sürecin birbirinden farklı neticeleri vardır. Olumsuz pekiştiricide davranış sağlamlaştırır; ceza çeşitli sonuçlar doğurabilir. Fakat cezaya neden olan davranışı sağlamlaştırmayacağı kesindir (Kazancı, 1989).

Pekiştirme genelde sürekli ve aralıklı olmak üzere iki türlü yapılır. Aralıklı pekiştirmenin; ikisi pekiştirmeler arasında geçen zamanı, ikisi ise pekiştirmeler arasındaki davranış sayısı ile ilgili olmak üzere dört tür değişik uygulanış şekli vardır:

1. Sürekli Pekiştirme:

Yapılan her doğru davranışın pekiştirilmesine denir. Bu tür pekiştirme, yeni davranışların kazandırılmasında ve becerilerin hatasız olarak yapılmasının sağlanmasında çok önem taşır. Davranış öğrenildikten sonra, aralıklı pekiştirmek daha yararlıdır. Sürekli pekiştirilen davranış bir kez pekiştirilmezse hemen sönebilir. Sınıfta uygulamak ise, zaman alacağı ve her öğrenci ile aynı uğraşmayı göstermek zor olacağı için mümkün değildir.

2. Aralıklı Pekiştirme:

Aralıklı pekiştirmeler; zaman aralıklı ve oran aralıklı olmak üzere ikiye ayrılır. Aralıkların sabit ve değişken oluşuna göre de isimlendirilir.

--**Sabit Aralıklı Pekiştirme:** Belli zaman aralıklarının sonunda pekiştirme yapılmasıdır. Örneğin öğretmen, haftanın son günü test verip, değerlendirme yaparak notları söylemesi gibi. Böyle bir durumda öğrenciler çalışmaya en son güne yakın başlarlar ve sınavdan sonra ders çalışmaya hemen ara verebilirler.

--**Değişken Aralıklı Pekiştirme:** Bu pekiştirme değişik zamanlarda yapılır. Pekiştirmeçilerin ne zaman geleceğinin yordanması zordur. Fakat geleceğine inanılırsa, buna bağlı hareketler sürekli yapılabilir. Öğrenciler, beklenmedik zamanlarda, bir öğrencinin sözlü sorulara verdiği cevaba iyi not aldığını gözlerse, bu durum bazı öğrencileri sınıfa her zaman hazırlıklı gelmeye yöneltir. Bu pekiştirme, en etkili davranış kazandırma yollarından biridir. Öğrenciyi sürekli uyanık tutar.

--**Sabit Oranlı Pekiştirme:** Belli bir davranıştan sonra pekiştirmenin yapılmasıdır. Pekiştiricilerin verilmesi, planlanmış belli sayıda davranış gösterilmesine bağlıdır. Örneğin, her üç sözlü doğru cevaba 10 puan vermek gibi. Bir işte parça başı çalışmak, bu tür pekiştirme tarifesine iyi örnek olabilir.

--**Değişken Oranlı Pekiştirme:** Değişik sayıda davranış gözlemlendikten sonra pekiştirmenin yapılmasıdır. Örneğin, önce 5 tane problemi yapıp "A" alan bir öğrenci, daha sonra bunu 10-15 problem yaparak kazanabilir.

Değişik pekiştirme yaklaşımları kişinin davranışlarının hızı üzerinde etkilidir. Oranlı pekiştirmelerde kişi verilen işleri hızla yaparak önerilen pekiştirmeçileri elde edebilir.

Diğer önemli bir nokta da, davranışın kalıcılığı ile ilgilidir. Sürekli pekiştirmeler ve sabit aralıklı pekiştirmelerde çabuk sönme görülür. Örneğin, ayda bir kez belli zamanlarda yapılan sınavlardan sonra öğrencilerin çalışma temposunda bir duraklama görülür.

SONUÇ

Pekiştirme işlemlerinin sistemli bir şekilde kullanılmasıyla öğrencilerin kendilerini derse vermeleri, ödevleri zamanında yapmaları, öğrenmeyi kararlı olarak sürdürmeleri sağlanabilir.

Öğretim hizmetinde pekiştirmeçilerin kullanılmasında dikkat edilecek bazı noktalar aşağıda verilmiştir.

Pekiştirmenin Öğrenci İçin Anlamı:

Pekiştirmenin anlamı, öğrencinin içinde bulunduğu durumuyla yakından ilgilidir. Kendisine olan saygısını koruma ihtiyacında olan bir öğrenciye, bu yönden yardımcı olabilecek her uyarıcı onun için olumlu bir pekiştirme görevi görür. Öğrencinin gururunu okşamak, onu sınıf içinde küçük

Öğretme-Öğrenmede İpuçları ve Pekiştiricilerin Rolü

düşürmemek gibi. Bazı öğrencilere öğretmenin yakınlığı, bazılarına ise arkadaşlarının onayı daha anlamlı birer pekiştiricidir. Sınıfta “aferin” almak ilkokul öğrencisi için çok anlamlı olabilir. Lise öğrencisi için ise, başkasının verdiği “aferin”den çok, kendi elde ettiği başarılar daha anlamlıdır. Kısacası, bir öğrenci için pekiştirici özelliği taşıyan bir bakış, bir söz ya da bir durum, diğer öğrencide aynı etkiyi yaratmayabilir. Bu nedenle, öğretmenler öğrencilerini tanımak ve kullandıkları pekiştiricilerin öğrencileri için anlamlı olmasına dikkat etmelidirler.

Pekiştirmelerin Zamanı:

Arzu edilen, öğrencinin sürekli bir çalışma içinde olması olduğuna göre, aralıklı pekiştirme yöntemlerini kullanmak daha iyi sonuçlar verir. Pekiştirmenin zamanının belli olmaması, öğrenciyi sürekli uyanık bulunmaya ve çalışmaya yöneltebilir. Yeni bir konunun öğretiminden sonra, o konunun iyice öğretilmesi ve öğrenilenlerin kalıcı hale gelmesi için oranlı ve değişken oranlı pekiştirme tarifelerinin uygulanması yararlı olur. Örneğin, 10 problemi çözen bir (+), 20 problemi çözene de iki (++) vermek gibi.

Pekiştirme işi zaman zaman gecikmeli olarak yapılmalıdır. Örneğin, öğrenciler sınavdan sonra birbirleriyle tartışarak, kitaplarını ve notlarını okuyarak, öğrenme işini sürdürürler. Bu gibi durumlarda sonuçların gecikmeli olarak duyurulması yarar sağlayabilir. Ancak, öğretmenin işini ciddiye almadığı ve yapılan bazı çalışmaların önemli olmadığı gibi duygunun oluşmaması için, bu süre fazla geciktirilmemelidir.

Etkili pekiştirme yollarından biri de az yapılan davranışların çok yapılması istenen davranışlardan önce yapılmasının sağlanmasıdır. Örneğin “önce ödevlerini bitir, sonra oyuna gidebilirsin” gibi talimatlarla kazandırılmak istenen davranış öncelik alabilir.

Değişik pekiştiriciler:

Övme:

Genelde öğretmenler olumsuz davranışları ile öğrencinin hareketlerini kontrol etmeye çalışırlar. Kabul etmeme, eleştirme, surat ekşitme, kızma, bağırma gibi. Bu tür yaklaşımlar geçici çözümler getirir. Bunun yanında “övme” nin daha etkili bir yol olduğunu araştırmalar göstermiştir. Övme konusunda son yıllarda yapılan araştırmalar övmenin pekiştirici olmaktan çok bilgi verici yönünün ağırlık taşıdığını ortaya koymaktadır.

Övmenin etkili olabilmesi için şu hususlara dikkat edilmelidir. Övme;

--Belli bir harekete bağımlı olarak bilinçli ve sistemli olarak verilmesi,

--Başarı genel olarak değil, başarıya neden olan önemli noktalar belirterek yapılmalı,

--Belli bir ölçüte göre değerlendirme yapılarak, övmenin yapıldığı

hissettirilmelidir.

--Öğrencinin bugünkü başarısını değerlendirmede daha önceki başarılarının rolü olduğu hissettirilmelidir.

Küçük başarılı ödüllendirme:

Öğretmen geç ve güç öğrenen öğrencinin küçük başarılarını zaman zaman ödüllendirirse, öğrencinin öğrenmeyi istekle yürütmesine yardım etmiş olur. Bu durum aynı zamanda, öğrencinin kendisini diğer öğrencilerden küçük görmesini de önleyebilir.

Pekiştireçlerin çeşitliliği:

Aynı pekiştireçlerin kullanılması ve çok sık verilmesi, değerini azaltabilir. Bunun için değişik sözel pekiştireçler kullanılmalıdır. Sınıflar yükseldikçe, öğrencilerin kendi kendilerini pekiştirmelerini sağlayacak uygulamaların geliştirilmesi önemlidir. Örneğin, öğrenci;”Kendi kendime başardım.”, “Bu sefer yardımsız çözdüm.” gibi düşüncelerle öğretim içine girebilmelidir.

Önceden Planma:

Öğretmen, pekiştireçleri nasıl ve hangi durumda vereceklerini önceden planladıklarında çok etkili olmaktadır.

Öğretmenin Rolü:

Öğretmenler genelde pekiştirme yoluyla öğrencilerin davranışlarını geliştirmeye çalışırlar. Fakat bunu etkili bir şekilde kullanmak çok kolay değildir.

Sınıfta öğretmenin dikkati ve öğretmenin bir öğrenci ile ilgilenmesinin olumlu pekiştirici rolü vardır. Bazı çocuklar yanlış ve istenmeyen hareketlerle öğretmenin dikkatini sürekli kendi üzerine çekmeye çalışırlar. Öğretmen bu tür hareketleri önemserse, sınıfta disiplin problemi artabilir. Çünkü öğretmenin öğrenciye önem vermesi, kritik etme şeklinde de olsa bir değer taşır ve bu tür davranışların devam etmesine neden olur (Fidan,1996).

Öğretmen, olumlu davranışlar üzerinde dikkatini yoğunlaştırır, aynı anda istenmeyen davranışlara önem vermez ise, istenmeyen davranışların azalma olasılığı yükselir. Aynı sonuç, öğretmenin sınıf bütünün davranışlarını övme bireysel istenmeyen davranışları hoş görmediğini söylemeyi bir arada yaptığı zaman da elde edilmektedir (Woolfolk, 1993).

KAYNAKÇA

- Baynur, F., *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1994, s. 151.
- Bloom, B., *Human Characteristics and School Learning*, New York, 1976, s. 62-86.
- Bower, G.H., HILGARD, E.P., *Theories of Learning*, Englewood Cliffs, Nj: Prentice-Hall, 1981.
- Fidan, N., *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, Ankara, 1996, s.11, 43-46, 51-56.

Öğretme-Öğrenmede İpuçları ve Pekiştiricilerin Rolü

- Gagne, R.M., *The Conditions of Learning of Instruction*, New York, 1985.
- Hergenhahn, B.R., *An Introduction to Theories of Learning* (üçüncü baskı), New Jersey: Prentice-Hall, 1988.
- Kazancı, O., *Eğitim Psikolojisi-Kuram ve İlkelerden Uygulamaya*, Kazancı Kitap A.Ş., Ankara, 1989.
- Özçelik, D.A., *Eğitim Programları ve Öğretim*, Ankara, 1987, s. 165-172.
- Özçelik, D.A., *Eğitim Programları ve Öğretim (Genel Öğretim Yöntemi)*, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1988, s. 120-124.
- Sönmez, V., *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı (Genişletilmiş Dördüncü Baskı)*, Ankara, 1993, s. 142-144.
- Sönmez, V., *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı (Geliştirilmiş Dokuzuncu Baskı)*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 126-127, 132-136,172.
- Woolfolk, E.A., *Education Psychology for Teachers*, Boston: Allyn and Bacon, 1993, s. 135-136.